

Neskorá mladosť. Nový generačný model prechodu do dospelosti a jeho príčiny

Late youth. A new generational model of the transition to adulthood and its causes

Roman DŽAMBAZOVIČ³

Abstrakt

Celospoločenské zmeny naštartované v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa stále evidentnejšie odrážajú v životných dráhach jednotlivcov. Pre spoločenskovedný výskum je stále zaujímavejším sledovanie životných dráh vekovej kohorty (generácie) mladých ľudí. Prechod do dospelosti sa stáva v súčasnosti stále komplikovanejším a vykazuje výraznú variabilitu. Dospelosť je sociálne konštruovaná prostredníctvom rodinných a nerodinných prechodov. Časovanie a poradie jednotlivých prechodov sa u súčasnej mladej generácie výrazne mení. Prechod do dospelosti sa posúva do stále vyššieho veku a vzniká špecifická životná etapa charakterizujúca životnú dráhu veľkej skupiny súčasných dvadsiatnikov a tridsiatnikov. Nachádzame široký diapazón možných životných ciest a trajektórií. Vzniká niekoľko flexibilných modelov a stráca sa univerzalita jedného unifikovaného generačného designu. Od inštitucionalizácie, štandardizácie a homogenizácie charakteristických pre obdobie socializmu zaznamenávame prechod k deinštitucionalizácii, diferenciacii, deštandardizácii a heterogenizácii životných dráh mladých ľudí v (post)transformačnom období na Slovensku.

Kľúčové slová: Mladosť. Dospelosť. Životná dráha. Prechod do dospelosti. Neskorá mladosť. Objavujúca sa dospelosť. Post-adolescencia.

Abstract

Societal changes that started in the 1990s are increasingly evident in the life courses of individuals. For social research, it is increasingly interesting to analyze the life courses of age cohorts (generations) of young people. The transition to adulthood is becoming more and more complicated at present and shows considerable variability. Adulthood is socially constructed through family and non-family transitions. The timing and ranking of individual transitions is changing significantly in the current generation. The transition to adulthood is shifting to an increasing age and a specific life stage is emerging that characterizes the life cycle of a large group of current young adults. There is a wide range of possible ways of life and trajectories. There are several flexible models, as the universality of one unified generational design is lost. From the institutionalization, standardization and homogenization characteristic of the period of socialism, we record the transition to deinstitutionalization, differentiation,

³ Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovenská republika; e-mailová adresa: roman.dzambazovic@uniba.sk

de-standardization and heterogeneity of the life courses of young people in the (post)transformation period in Slovakia.

Keywords: Youth. Adulthood. Life Course. Transition to Adulthood. Late Youth. Emerging Adulthood. Post-adolescence.

„Neexistuje väčšie dobrodružstvo než dospievanie.“
(Giddens 2013, s. 265)

Úvod

Životné dráhy mladých ľudí sú v súčasnosti výrazne odlišné od biografii predchádzajúcich vekových kohort a generácií. Životnú dráhu vymedzujeme ako reťazec úzko prepojených udalostí alebo stavov v rôznych oblastiach života previazaných so širším inštitucionálnym a normatívnym kontextom (Levy, Ghisletta a Le Goff 2005). Zároveň odlišujeme v biografiách jednotlivcov rôzne navzájom prepojené dráhy, ktoré sú vo vzájomnej súvzťažnosti. Zmeny v rámci jednej dráhy (napr. vzdelanostnej) determinujú organizáciu a konečnú podobu iných životných dráh (napr. pracovnú). Životnú dráhu členíme na seba nadväzujúce životné etapy popretkávané výraznými medznicami prechodu z jednej etapy života do druhej. Prechody (tzv. tranzície) teda tvoria mosty medzi po sebe idúcimi etapami. Vo všeobecnosti hovoríme o štyroch základných životných etapách v individuálnych biografiách jednotlivcov: detstvo – mladosť – dospelosť – staroba. Pritom platí, že podľa potreby výskumného zámeru môžeme jednotlivé etapy ešte následne podrobnejšie štruktúrovať.

Teoretická konceptualizácia životnej dráhy sa opiera o predpoklady, že etapy života sú sociokultúrne definované (Elder 1975) a časovanie a poradie významných životných udalostí je spájané s určitými sociálnymi očakávaniami či normami (Settersten 2003). Predpokladá sa, že si každá spoločnosť vytvára akési sociálne hodiny, určitý systém formálnych či neformálnych pravidiel, ktoré určujú, aké jednanie a aké roly sú vhodné danému veku⁴ (Chaloupková 2008, s. 110-111). V spoločnosti panujú síce predstavy o štandardnej či ideálnej biografii, tieto predstavy však už nemajú v porovnaní s minulosťou podobu striktných sociálnych noriem s výrazným sankčným vybavením, ale sú skôr flexibilné a majú charakter odporúčaní. Práve otázky časovania, následnosti (poradia) a prepojenia sociálne definovaných udalostí (ukončenie štúdia, nástup na trh práce, partnerstvo, sobáš, narodenie dieťaťa, atď.) a sociálnych rolí (partner, rodič, zamestnanec, atď.), ktoré v priebehu života vykonávame, kladie do popredia spoločenskovedného výskumu perspektíva životnej dráhy.

Zvýšený záujem odborníkov a odbornícok o využitie konceptu životnej dráhy zaznamenávame pri skúmaní obdobia života medzi mladosťou

⁴ Samozrejme, tieto sociálne očakávania sú diferencované a môžeme rozlišovať napríklad rodový, vekový, subkultúrny, či triedny aspekt očakávaní.

a dospelosťou. Zjednodušene by sme mohli uvažovať o období dospievania. Ide bezpochyby o dôležitý míľnik, nakoľko práve v tomto období dochádza k plnému začleneniu sa do spoločnosti, určeniu profesijnej orientácie, kryštalizácii životných cieľov a hodnôt a vybudovaniu si vlastnej identity (Alan 1989). Pre náš výskumný zámer ho budeme identifikovať ako proces prechodu do dospelosti.

Ani tie najintímnejšie rozhodnutia, ktoré charakterizujú dospievanie - založenie rodiny, sobáš, osamostatnenie sa od rodičovskej rodiny - nie sú iba rýdzo individuálnou záležitosťou a rozhodnutím. Mohli by sme povedať, že naše životy nie sú „len v našich rukách“, ale sú determinované aj vonkajšími podmienkami. Životné dráhy sú teda ukotvené vždy v konkrétnych spoločenských, politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach, ktoré zanechávajú na životoch jednotlivcov nezameniteľný odtlačok a sú ich odrazom. Ako upozorňuje Alan (1989, s. 9), socioekonomické, sociokultúrne, psychologické ako i historické súvislosti sú dôležitými kontextuálnymi rámcami ľudských biografii. Dospievanie mladých v súčasnosti sa odohráva v odlišných vonkajších podmienkach, ktoré následne spoluvytvárajú odlišné hodnotové rámce, očakávania, preferencie a správanie mladých ľudí.

Okrem nich je životná dráha ovplyvnená prevažujúcimi predstavami v spoločnosti o tom, ako by mala vyzerať a aká by mala byť správna postupnosť a časovanie životných udalostí a prechodov. Taktiež je nutné počítať so štrukturálnymi faktormi, akými sú napríklad zmeny vo vzdelávacom systéme, na trhu práce, či na trhu s bývaním. Ak by sme to mali zhrnúť, tak životné dráhy ovplyvňujú nielen individuálne preferencie, hodnoty, motivácie, ale aj sociálna štruktúra, inštitúcie a normy (viac pozri Katrňák, Lechnerová, Pakosta, Fučík 2010). Výsledkom je, že rozloženie časovania rôznych životných tranzícií a ich následnosť nie je celkom individuálna a náhodná, ale má historicky aj kultúrne odlišiteľné trendy. Takto vlastne zachytávame širšie súvislosti a podmienenosť životných dráh jednotlivcov.

Citácia z knihy Anthonyho Giddensa (2013) vhodne vykresľuje základné kontúry zamerania príspevku. Pri popise „dobrodružstva dospievania“ bude ako základná pomôcka slúžiť identifikácia vymedzujúcich prechodov „stávania sa dospelým“, ich časovanie a prepojenosť v životnom behu mladých ľudí v súčasnosti v porovnaní so svojimi generačne staršími súputníkmi. Základnými výskumnými otázkami preto sú: Dochádza k zmene časovania prechodov, ktoré sa spájajú s dospievaním u rôznych generácií mladých ľudí na Slovensku? Ak k takýmto zmenám dochádza, aký majú charakter a aké sú ich možné príčiny?

2. Charakteristiky a metamorfózy prechodu do dospelosti

Ak sa pri celospoločenských zmenách objaví posun v určitých dispozíciách⁵, často sa mení vzápätí i intenzita, časovanie a poradie niektorých životných situácií/udalostí⁶, organizácia vlastného života a nastáva historický posun v životných dráhach jednotlivcov. Na úrovni sociologického bádania sa individuálne cesty životom pretavujú do životných dráh charakterizujúcich rôzne vekové kohorty či generácie, čo poukazuje na ich historickú ukotvenosť a situovanosť. Pri oboch konceptoch sa zdôrazňuje, že ide o vekové kategórie spravidla ovplyvnené rovnakými prelomovými udalosťami, a aj keď na ne jednotlivci môžu reagovať odlišne, zdieľajú rovnakú spoločnú životnú skúsenosť. Ich cesta životom má spoločné kultúrne a politické referenčné body a vďaka špecifickej kombinácii vonkajších podmienok nebude daná kohorta opakovať správanie predchádzajúcich kohort (Giddens 2013). A to aj napriek tomu, že sa každá predchádzajúca kohorta snažila preniesť v rámci socializačného procesu vlastné vzorce na svojich potomkov. Mannheim (2007) hovorí o tom, že jedinci patriaci do rovnakej generácie sú vybavení spoločnou lokáciou v historickej dimenzii sociálneho procesu. V každej spoločnosti koexistuje niekoľko kohort s odlišnými vzorcami životnej dráhy a modelmi správania sa.

Prechod do dospelosti zahŕňa prijatie a výkon sociálnych rolí spájaných v spoločnosti s dospelosťou (Chaloupková 2010, s. 25). Najčastejšie je vnímaný ako graduálny proces skladajúci sa zo zásadných tranzícií v rámci študijných, profesijných, vzťahových a rodinných trajektórií. Idealizovaná predstava ešte aj v súčasnosti hovorí o vzájomne prepojenom reťazci a sérii životných udalostí, v priebehu ktorých sa jedinec osamostatňuje od ekonomickej (a sociálnej – poznámka R.Dž.) závislosti na orientačnej rodine k nezávislosti a založeniu vlastnej prokreačnej rodiny (Marini 1984). Takáto cesta k dospelosti vedúca cez vzdelanie – prácu – manželstvo – rodičovstvo sa postupne inštitucionalizovala v priebehu prvej polovice dvadsiateho storočia (Modell, Furstenberg a Hershberg 1976). Stávanie sa dospelým odkazuje k míľnikom na spomínaných trajektóriách, akými sú ukončenie štúdia, vstup na pracovný trh, dosiahnutie ekonomickej nezávislosti, odsťahovanie sa od rodičov (rezidenčné osamostatnenie sa a založenie vlastnej domácnosti), manželstvo (alebo iná podoba trvalého partnerského vzťahu) a rodičovstvo. Ako vidíme, dospelosť je sociálne konštruovaná prostredníctvom rodinných a nerodinných prechodov.

Nie je preto prekvapením, že výrazné zmeny, ku ktorým pri časovaní a v postupnosti tranzícií dochádza, vzbudzujú záujem spoločenských vedcov

⁵ Napríklad z hľadiska nami analyzovanej témy masifikácia vysokoškolského vzdelávania, zmeny na trhu práce, nárast nezamestnanosti, atď..

⁶ Záujem sa sústreďuje nielen na intenzitu javov (aký podiel populácie za jednotku času ukončí štúdium, uzatvorí sobáš, stane sa rodičom, atď.), ale je dôležité aj ich časovanie (v akom veku dochádza k ich realizácii).

a vedkých už od 70. rokov minulého storočia (napríklad Elder 1975; Modell, Furstenberg a Hershberg 1976). V súčasnosti zažíva výskumný záujem o proces prechodu do dospelosti renesanciu. Napomohla tomu realizácia výskumov umožňujúcich zachytiť hlavné kontúry dospievania a určujúce faktory načasovania udalostí a poradia, v ktorom sa objavujú, tak na národnej, ako aj komparatívnej úrovni. Inšpiráciou pre ďalšie smerovanie výskumných snažení neboli len nové zistenia o objektívnej, ale aj o subjektívnej stránke tranzície do dospelosti. Tie poukázali na dôležitosť skúmania psychologických aspektov dospievania. Stále dôležitejšou sa stáva sebareflexia rastúcej nezávislosti mladých ľudí, potvrdená prijímaním a realizáciou vlastných nezávislých rozhodnutí, pociťovanie identity dospelého, budovanie zmyslu pre zodpovednosť, či prijímanie partnerskej a rodičovskej spôsobilosti (napríklad Arnett 2000, 2004, 2006; Vaskovics 2001).

Výsledky výskumov jasne poukazujú na rôznorodosť životných dráh. Nemôžeme hovoriť o štandardnej podobe prechodu do dospelosti univerzálne platnej vo všetkých spoločnostiach, u každej kategórie mladých ľudí, či v každom historickom období. Vhodne to dokreslí krátka historická odbočka fokusujúca na vývoj situácie na Slovensku, ako aj jeho porovnanie s ďalšími krajinami Európy. Všeobecné trendy v premenách dospievania, pozorované v post-industriálnych krajinách od 60. rokov 20. storočia, môžeme zhrnúť závermi o predlžovaní, rastúcej variabilite časovania, či individualizácii prechodu do dospelosti a jeho posune do vyššieho veku. Prechod do dospelosti začína byť lokalizovaný skôr v tretej než v druhej dekáde ľudského života. Postupne tiež mizne normatívna sila tradičnej následnosti udalostí: ukončenie školy – zamestnanie – vlastné bývanie – manželstvo – rodina (Shanahan 2000). Stále výraznejšie dochádza aj k tzv. spätným krokom ako napríklad návrat k rodičom po epizóde nezávislého bývania, rozpade partnerského vzťahu alebo opätovné zahájenie štúdia po niekoľkých rokoch strávených v zamestnaní. Znamená to prechod od lineárneho k cyklickému priebehu života, ktorý ponúka ženám i mužom takmer trvalú šancu na zmenu v rodinnom a pracovnom živote a viaceré životné, rodinné a kariérne „prestavy“ (Filadelfiová 2007, s. 9-10). Takýto cyklický sled životných udalostí sa stáva v súčasnosti už civilizačným modelom (Džambazovič 2012).

2.1 Unifikovanosť prechodu do dospelosti v období socializmu

V socialistických krajinách, Slovensko nevynímajúc, bola ale situácia až do 90. rokov 20. storočia výrazne odlišná. Vtedajšie politické zriadenie ukotvilo výraznú štandardizáciu, unifikovanosť a homogenitu prechodu do dospelosti. Išlo o „socialistický model prechodu do dospelosti“, pre ktorý bola typická časová koncentrácia (súbeh) dielčích tranzícií spájaných s dospelosťou (Alan 1989, s. 148-149). Životné štarty (partnerské, rodinné,

profesijné, atď.) sa kumulovali do pomerne krátkej životnej etapy mladých ľudí (Džambazovič 2003). Následkom bolo miznutie časovej následnosti parciálnych prechodov⁷, ktoré oddeľovali jednotlivé dimenzie životnej dráhy a skrátenie doby prechodu do dospelosti. Takto sa narušil kontinuálny, postupný ráz dospievania a celkovo sa zrýchlil prechod z mladosti do dospelosti. Pretrvávanie vysokej miery sobášnosti, nízkeho sobášneho veku, vysokej pôrodnosti, univerzalita rodičovstva v manželstve (minimálna rozšírenosť mimomanželskej plodnosti), nízka rozšírenosť nezosobášených spolužití a singlovstva poskytujú jasné signály o špecifikách „socialistického“, východoeurópskeho modelu prechodu do dospelosti z hľadiska rodinných tranzícií (viac pozri napríklad Džambazovič 2012, 2015; Šprocha 2013).

K spomínaným demografickým trendom musíme pridať obmedzené možnosti terciálneho vzdelávania a kariérneho rastu, nástup na trh práce hneď po skončení školskej dochádzky (resp. v prípade mužov po skončení povinnej základnej vojenskej služby), istotu zamestnania, dostupnosť bývania, propopulačnú rodinnú politiku, nemožnosť cestovať či budovať kariéru, vnímanie založenia rodiny ako prvej slobodnej voľby partnerov, atď.. Životné a v rámci nich rodinné, rezidenčné, ako i profesijné dráhy vykazovali minimálnu variabilitu a boli podobné až identické pre veľkú väčšinu mladej populácie. Postupne sa takto štandardizoval model vstupu do dospelosti, v ktorom väčšina mladých ľudí prežívala dielčie prechody v krátkom časovom rozmedzí, v rovnakom a pomerne mladom veku. Presadila sa napríklad jednoliata normatívna stratégia vstupu do rodičovstva v dôsledku predvídateľnosti dráh pracovných a vzdelanostných (Potančoková 2013). Za unifikáciou vzorov v tomto historickom období na Slovensku môžeme hľadať najmä také impulzy, akými sú ekonomické a sociálne donútenie a existenčná nevyhnutnosť. Spomínaný univerzálne platný model bol typický pre generačné kohorty vstupujúce do reprodukčného veku v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Vytvorili sa tzv. mentálna kohorta (viac pozri napríklad van de Kaa 1997), ktorá vyznáva spriaznené hodnoty a má podobné životné orientácie a následne aj správania. V našom prostredí sa odzrkadľovala v štandardizácii životných dráh, ktorá vyústila do výraznej univerzality biografí mladých jednotlivcov dospievajúcich počas socialistického obdobia.

⁷ Dielčie prechody ako vstup do manželstva a rodičovstvo často predchádzali ekonomickému a rezidenčnému osamostatneniu sa mladých ľudí. Dokonca nebolo ničím výnimočným, že predchádzali aj ukončeniu štúdia. Typickým modelom v socializme však bolo, že odst'ahovanie sa od rodičov bolo často časovo spojené so vstupom do manželstva a rodičovstvom.

2.2 Rôznorodosť podôb prechodu do dospelosti v súčasnosti

Fundamentálne premeny životných dráh mladých dospelých na Slovensku sa odštartovali až v 90. rokoch minulého storočia. Síce s oneskorením, ale s o to výraznejšou intenzitou a razanciou. Ako ukazujú dostupné ukazovatele, tak zmeny v spôsobe a časovaní prechodu do dospelosti sa dotýkajú aj ostatných krajín bývalého socialistického bloku v strednej a východnej Európe (Billari a Liefbroer 2010). Túto zmenu tranzícií do dospelosti môžeme konceptualizovať prostredníctvom prechodu od štandardizovaných životných dráh typických pre spoločnosti rannej modernity (Shanahan 2000) k individualizovaným a deštandardizovaným životným dráham typickým pre neskoromoderné spoločnosti.

Analýza tranzície do dospelosti bude pre obmedzený priestor ponúkaný zborníkom vedeckej konferencie primárne zameraná na partnerské, rodinné a reprodukčné správanie a rezidenčné osamostatnenie sa od orientačnej rodiny. Práve život v partnerskom spoluzití v samostatnej domácnosti a založenie vlastnej rodiny sú tradične vnímané ako súčasť konštrukcie životnej etapy dospelosti. Pritom realizácia jedného prechodu ovplyvňuje predstavu a preferenciu časovania a následnosti ďalších tranzícií. Zameranie sa na „rodinnú arénu“ je vyvolané snahou fokusovať pozornosť na výrazné zmeny, ktoré v nej nastali.

Mladí ľudia na Slovensku odkladajú vstup do sobáša a založenie rodiny na stále neskoršie obdobie svojho života. Kým napríklad v roku 1990 bol priemerný vek prvosobášiakov sa žien 22,2 a mužov 24,5 rokov, tak v roku 2014 tento ukazovateľ u žien vykazoval hodnotu 29,4 rokov a u mužov 31,9 rokov (zdroj: ŠÚ SR). Počet uzavretých manželstiev ako aj samotná intenzita sobášnosti na Slovensku sa po dynamickom poklese v 90. rokoch minulého storočia stabilizovali na historicky nízkej úrovni. Aj napriek tomu, že sa sobášnosť v posledných rokoch zvyšuje, je sobášny potenciál dlhodobo len veľmi slabo využívaný. Vo vekovej skupine 18 až 25 rokov je na Slovensku slobodných až 95 % mužov a 90 % žien, v skupine medzi 25 až 30 rokov je slobodných 80 % mužov a vyše 60 % žien. Počet sobášov vzrastá až v skupine od 35 do 39 rokov. Proces odkladania vstupu do manželstva teda pokračuje a ich realizácia vo vyššom veku je stále veľmi obmedzená.

Na podobné trendy narazíme aj pri sledovaní intenzity a časovania plodnosti a pôrodnosti. Posledné roky sú síce na Slovensku v znamení opätovného mierneho rastu intenzity plodnosti, došlo k nemu však po pomerne dlhom období jej poklesu a následnej stagnácii na veľmi nízkej úrovni. Ak by sa zachovala súčasná úroveň materských štartov, potom by približne pätina žien na Slovensku, ktoré sú v reprodukčnom veku, zostala bezdetná. V porovnaní s predchádzajúcimi generáciami sa teda zvyšuje fenomén bezdetnosti. K ďalším výrazným zmenám indikujúcim zmeny v tranzícii do dospelosti je odklad rodičovstva do neskoršieho veku. Priemerný vek matiek pri prvom pôrode sa zvýšil na 29,1 rokov (r. 2014)

z 22,7 rokov v roku 1990 (zdroj: ŠÚ SR). Práve posun rodičovstva do vyššieho veku spoločne so znižujúcou sa intenzitou pôrodnosti a sobášnosti sú jedným z hlavných znakov demografického vývoja na Slovensku po roku 1989. Výrazne poklesla intenzita plodnosti u mladších vekových skupín (predovšetkým u 19-27 ročných), ktorá sa ale už v posledných rokoch spomaľuje. Zaujímavý je však vývoj v najmladších vekových skupinách. Časovanie začiatkov rodičovských dráh je totiž pre určitú špecifickú skupinu žien na Slovensku stále spájané s veľmi mladým vekom a tento model sa zatiaľ výraznejšie nezmenil. Na Slovensku tak môžeme vo všeobecnosti identifikovať dva hlavné demografické modely. Prvý, dominantný, sa vyznačuje odkladaním rodičovských štartov do vyššieho veku a druhý, minoritný, sa spája s veľmi skorým začiatkom materstva. Celkovo však „starnutie“ plodnosti pokračuje, ale ruka v ruke s jej vekovou heterogenizáciou.

Výrazné zmeny nastali v posledných desaťročiach aj v prípade rezidenčného osamostatnenia sa mladých ľudí. Až 67,2 % mladých ľudí vo veku 18-34 rokov žije na Slovensku v jednej domácnosti so svojím/svojimi rodičom/rodičmi. Ide o druhý najvyšší podiel mladých ľudí v rámci krajín EÚ za Chorvátskom (zdroj: EU-SILC, Eurostat). Priemerný vek odchodu z rodičovského domu v našej krajine taktiež patrí medzi najvyššie v rámci európskych krajín. V roku 2013 mal hodnotu 30,9 rokov. Spomínané tendencie vhodne aj údaje z cenzov. Kým v roku 1991 žilo vo veku 30 rokov spoločne s rodičmi 17 % mužov a 7 % žien, tak podľa posledného sčítania 2011 bývalo v rodičovskej domácnosti už 47 % mužov a viac ako štvrtina žien v spomínanom veku. Situáciu vysvetľuje niekoľko skutočností: nemožnosť rezidenčného osamostatnenia sa v dôsledku finančnej nedostupnosti samostatného bývania, neistého či neexistujúceho zamestnania, nedostatku nájomného bývania, celkovej orientácie na vlastnicke bývanie či nedostatočná podpora štátu umožňujúca osamostatnenie sa od rodičov. Okrem toho sa spolužitie s rodičmi vníma ako forma podpory detí, ktorá im dovoľuje sporiť si na získanie vlastného bývania a odchod od rodičov je často spojený až s rozhodnutím vstupu do sobáša či založenia si vlastnej rodiny (Džambazovič 2016). Samostatné bývanie je vnímané ako primárna podmienka na založenie rodiny a osamostatnenie sa. Aj tu sa teda ukazuje vzájomné prepojenie časovania a následnosti jednotlivých prechodov.

3. Záver a diskusia

Prezentované údaje jasne poukazujú na narastajúci podiel mladých ľudí na Slovensku, ktorí stále dlhšie časové obdobie svojho života zostávajú v domácnosti svojich rodičov, odkladajú vstup do manželstva či založenie rodiny v porovnaní s predchádzajúcimi vekovými kohortami a generáciami mladých ľudí. Pri uvádzaní ďalších kontextuálnych rámcov by nemala chýbať informácia z výskumu ESS 3 (European Social Survey, 2006), ktorá

sa zameriavala aj na názory na usporiadanie životnej dráhy a vnímanú dôležitosť časovania kľúčových životných udalostí a prechodov. Údaje ukazujú, že na Slovensku sú za dôležitejšie z hľadiska definovania dospelosti považované nerodinné tranzície, t. j. prechody súvisiace s dosiahnutím nezávislosti od rodiny pôvodu (vstup do stáleho zamestnania, odsťahovanie sa od rodičov) než prechody spojené so založením vlastnej (prokreačnej) rodiny (vstup do partnerského spolužitia a narodenie dieťaťa). Potvrdili sa však aj rodové diferencie, nakoľko u mužov je ekonomická a rezidenčná nezávislosť na rodičoch užšie spojená s definovaním dospelosti. S dospelosťou voľnejšie asociuje v ich prípade manželské (partnerské) spolužitie a narodenie dieťaťa. Naopak, u žien je po ekonomickej nezávislosti najčastejšie uvádzaná ako druhá najdôležitejšia tranzícia pre definovanie dospelosti vstup do rodičovstva (narodenie prvého dieťaťa).

Výsledky upozorňujú na možnú premenu významu niektorých prechodov vymedzujúcich vstup do dospelosti (Chaloupková 2010). Môže sa oslabovať a byť spochybňovaný význam vstupu do manželstva (nárast detí narodených mimo manželstva či nárast nezosobášených spolužití môže slúžiť ako argument), ako aj význam vstupu do partnerského vzťahu či rodičovstva pre konštrukciu dospelosti. Dôsledkom rastúcej individualizácie životných štýlov však môže byť upevnenie vymedzujúceho postavenia vstupu do stabilného zamestnania pre definovanie dospelosti. Zamestnanie sa stáva kľúčovým krokom pre vstup do dospelosti, nakoľko môže byť tým, čo vytvára podmienky pre ekonomické a rezidenčné osamostatnenie sa a podmienky pre založenie rodiny.

Neustála hrozba straty zamestnania, nutnosť investovať výrazné množstvo času a energie do udržania zamestnania a budovania kariéry, narastajúci podiel prekernej (neistej) práce, pomerne vysoká miera nezamestnanosti najmä menej kvalifikovaných mladých ľudí však znamenajú pre nich výraznú bariéru pre bezproblémový prechod do dospelosti. Na vzniku tejto životnej fázy sa podieľa aj predĺženie obdobia štúdia spojené s expanziou a rozšírením možností vysokoškolského vzdelávania, celkové predlžovanie obdobia kvalifikačnej prípravy na zamestnanie, absencia prorodinných a bytových politík, ale aj možnosti práce či štúdia v zahraničí. Pre mladých ľudí sa výrazne rozšírili možnosti sebarealizácie mimo sféry rodiny. Vstup do dospelosti sa stáva stále komplikovanejším a zložitejším aj v dôsledku nejasných očakávaní vzťahujúcich sa k rolám mladého dospelého a zdôrazňovaniu slobodnej voľby životných plánov a preferencií.

Ak by sme porovnali podoby tranzície do dospelosti v súčasnosti s obdobím typickým pre obdobie socializmu, identifikujeme výrazný odklon od predchádzajúceho dominantného a skoro univerzálne rozšíreného modelu. Razantnosť a „fázové zrýchlenie“ zmien sa odrazilo v posune prechodu do dospelosti u veľkej časti mladých ľudí do vyššieho veku, t.j. v jeho odďaľovaní (lokalizácia skôr v tretej než v druhej dekáde ľudského života)

a prejavila sa v celkovom predĺžovaní prechodu do dospelosti. V novom spoločenskom rámci dospievanie znamená skôr graduálny proces, pričom jednotlivé životné prechody už nie sú koncentrované do začiatku obdobia mladej dospelosti, ako to bolo v 70. a 80. rokoch minulého storočia (Potančoková 2013). Aj na Slovensku môžeme identifikovať nositeľov novej životnej etapy, ktorá v zahraničnej literatúre dostáva mnohé pomenovania, ako napríklad neskorá mladosť, mladá dospelosť, predĺžená adolescencia, vynárajúca sa dospelosť, či post-adolescencia (pozri napr. Arnett, Buchmann, Bynner, Giddens, Goldscheider a Waite, Tomášek, Vaskovics).

Stále evidentnejšie zmeny v životoch a individuálnych biografiách dvadsiatnikov a tridsiadiťnikov nám totiž dovoľujú rozmyšľať o vymedzení základných charakteristík novej životnej etapy. Ide o obdobie predchádzajúce plnej dospelosti a zároveň nadväzujúce na obdobie mladosti a hlboko zasahujúce do vekového obdobia, ktoré sa ešte pred niekoľkými desaťročiami spájalo so sociálnym statusom dospelého jedinca. Práve prechod do dospelosti sa v dôsledku zmeny časovania a rozvoľňovania časovania verejných a privátnych tranzícií do dospelosti stáva stále zaujímavejšou výskumnou témou. Ide o pozvoľný proces životnej zmeny, ktorý ešte nemá úplne jasné a čitateľné kontúry. Kým pre obdobie adolescenta a plnej dospelosti máme k dispozícii normatívne pravidlá, pomerne jasné predstavy a očakávania spájané so „správnym“ správaním sa adolescenta a dospelého človeka, tak pre „medziobdobie“ tieto absentujú. Typická je skôr vysoká variabilita, tým pádom aj nepredvídateľnosť obdobia dospievania. Prebieha prostredníctvom experimentovania s rôznymi životnými skúsenosťami a možnosťami (Arnett 2000), t.j. mladí ľudia „testujú“ život ešte predtým, než vstúpia do sveta dospelých. Jeffrey Arnett (2004) definuje túto životnú fázu ako istý medzistatus, ako obdobie skúmania vlastnej identity, experimentovania a hľadania seba samého v oblasti profesijnej aj vzťahovej a ako obdobie postupného preberania zodpovednosti za vlastné konanie. Je pre ňu typická neochota prijať záväzky spájané s dospelými rolami (vrátane rol rodičovských a manželských) a ešte neúplné odpútanie sa od orientačnej rodiny. Narastá fenomén tzv. spätných krokov prejavujúci sa napríklad opätovným návratom mladých dospelých do domácnosti rodičov. Obdobie mladosti sa stáva stále zložitejším prechodným obdobím. Rastie rozdiel medzi biologickou a sociálnou zrelosťou, rola dospelého je stále zložitejšia a obtiažnejšia je aj samotná príprava na ňu, nakoľko sa strácajú jasne vymedzené očakávania, ktoré sa k nej viažu. Kým u jednej skupiny mladých ľudí je neskorá mladosť a predĺženie prechodu do dospelosti reakciou na možnosti neustáleho a slobodného experimentovania v rôznych sférach života, u druhej skupiny skôr odpoveďou na mnohé bariéry, ktoré znamenajú problém s ekonomickým, rezidenčným a sociálnym osamostatnením. V konečnom dôsledku môže takéto dlhšie a zložitejšie obdobie dospievania u

mladých ľudí spôsobovať podlomenie sebadôvery, narastajúcu neistotu a problematické dosiahnutie nezávislosti a autonómie.

Neskorá mladosť však nemusí byť univerzálnou životnou fázou biografie mladých dospelých v súčasnosti. Z hľadiska jej rozšírenia musíme rátať s výrazným vplyvom rôznych faktorov. Neskorou mladosťou prechádza s väčšou pravdepodobnosťou iba časť kohorty mladých ľudí a naopak, pre ďalšiu skupinu nie je tento koncept relevantný. V slovenských podmienkach je dôležité skúmať diferenciačný potenciál pohlavia, vzdelania (resp. dĺžky štúdia), sociálno-ekonomického statusu, etnicity či regiónu.

Celkovo môžeme zhrnúť, že v dôsledku výraznej individualizácie životných štýlov a oddaľovania jednotlivých dielčích prechodov od seba narastá variabilita v organizácii životnej dráhy (usporiadanie/následnosť a časovanie) mladých dospelých. Vzniká niekoľko flexibilných modelov tranzície do dospelosti a stráca sa univerzalita jedného a jednotného generačného designu. Nachádzame široký diapazón možných životných ciest a trajektórií. Od inštitucionalizácie, štandardizácie a homogenizácie charakteristických pre obdobie socializmu zaznamenávame prechod k deinštitucionalizácii, diferenciácii, deštandardizácii a heterogenizácii životných dráh mladých ľudí v (post)transformačnom období na Slovensku. Viac sa akceptujú nové formy správania, ktoré narušili rutinné vzorce a vyústili do reartikulácie spoločenských očakávaní a noriem. Z tohto dôvodu sa domnievame, že ak budeme mať viac informácií o samotnom procese prechodu do dospelosti a očakávaníach, ktoré sa k nemu na celospoločenskej ako aj individuálnej úrovni viažu, budeme môcť lepšie pochopiť problémy, ktoré mladých ľudí pri dospievaní sprevádzajú a pomôcť im pri ich „čo najmenej bezbolestnom“ prekonávaní.

Štúdia bola vypracovaná v rámci riešenia projektu APVV-15-0349 „Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese“.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALAN, Jozef, 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-044-6.
- ARNETT, Jeffrey Jensen, 2000. Emerging adulthood. a theory of development from the late teens through the twenties. In: *American Psychologist*, Vol. 55, No. 5, pp. 469-480. ISSN 0003-066X.
- ARNETT, Jeffrey Jensen, 2006. Emerging Adulthood in Europe: A Response to Bynner. In: *Journal of Youth Studies*, Vol. 9, No. 1, pp. 111-123. ISSN 1367-6261.
- ARNETT, Jeffrey Jensen, 2015. *Emerging Adulthood. The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-992938-2.

- BILLARI, Francesco C a Aart C. LIEFBROER, 2010. Towards a New Pattern of Transition to Adulthood? In: *Advances in Life Course Research*, Vol. 15, No. 2-3, pp. 59-75. ISSN 1040-2608.
- BUCHMANN, Marlis, 1989. *The Script of Life in Modern Society*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0-226-07835-3.
- BYNNER, John. 2005. Rethinking the Youth Phase of Life Course: The Case for Emerging Adulthood? In: *Journal of Youth Studies*, Vol. 8, No. 4, pp. 367-384. ISSN 1367-6261.
- DŽAMBAZOVIČ, Roman, 2003. Rodina a demografický vývoj. In: SOPÓCI, J. a kol.. *Slovensko v deväťdesiatych rokoch: osem pohľadov*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 229-266. ISBN 80-223-1732-2.
- DŽAMBAZOVIČ, Roman, 2015. Reprodukčné a rodinné správanie na Slovensku (sociologická interpretácia trendov). In: Chorvát, I. a R. Džambazovič, eds. *Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume*. Bratislava: Stimul, s. 11-52. ISBN 978-80-8127-151-9.
- ELDER, Glen H. Jr., 1975. Age Differentiation and the Life Course. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 1, p. 165-190. ISSN 0360-0572.
- ELDER, Glen H. Jr., ed., 1985. *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions, 1968-1980*. New York: Cornell University Press. ISBN 978-0-80-149323-2.
- FILADELFOVÁ, Jarmila, 2007. Životný cyklus. Vek, životný cyklus a medzigeneračný prenos chudoby. In: GERBERY, D. a I. LESAY a D. ŠKOBLA, eds.. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejná politika*. Bratislava: Priatelia Zeme-CEPA, s. 9-28. ISBN 978-80-968918-9-4.
- GIDDENS, Anthony, 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.
- GOLDSCHIEDER, Frances K. a Linda J. WAITE, 1991. *New Families, No Families? The Transformation of the American Home*. Berkeley: University of California Press. ISBN 978-0-52-008305-9.
- CHALOUPOKOVÁ, Jana 2008. Ideálny vĕk rodičovství v České republice a v evropském srovnání. In: *Data a výzkum*. Roč. 2, č. 2, s. 109-130. ISSN 1802-8152.
- CHALOUPOKOVÁ, Jana 2010. Rodinné a pracovnı́ starty: rozmanitost modelů vstupu do dospělosti v evropských zemích. In: Chaloupková, J., ed.. *Proměny rodinných a profesnı́ch startů*. Praha: Sociologickı́ ústav Akademie věd ČR, s. 25-57. ISBN 978-80-7330-185-9.
- KATRŇÁK, Tomáš et al., 2010. *Na prahu dospělosti. Partnerství, sex a životní představy mladých v současné české společnosti*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-352-3.
- LEMME, Barbara Hansen, 2006. *Development in Adulthood*. Needham Heights: Allyn and Bacon. ISBN 978-02-054-3964-5.
- LEVY, René, Paolo GHISLETTA a Jean-Marie Le GOFF, eds., 2005. *Towards an interdisciplinary perspective on the life course*. London: Elsevier. ISBN 978-0-762-31251-1.
- MANNHEIM, Karl, 2007. Problém generací. In: *Sociální studia*, Roč. 4, č. 1-2, s. 11-44. ISSN 1214-813X
- MARINI, Margaret, 1984. Age and Sequencing Norms in Transition to Adulthood. In: *Social Forces*, Vol. 63, No. 1, pp. 229-244. ISSN 0037-7732.

- MODELL, John, Frank F. FURSTENBERG a Theodore HERSHBERG, 1976. Social change and transition to adulthood in historical perspective. In: *Journal of Family History*, Vol. 1, No. 1, p. 7-32. ISSN 0363-1990.
- POTANČOKOVÁ, Michaela, 2013. Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: KRIVÝ, V. (Ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 89-127. ISBN 978-80-85544-82-4.
- SHANAHAN, Michael J., 2000. Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, pp. 667- 692.
- SETTERSTEN, Richard A., 2003. Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In: MORTIMER, J. T. a M. J. SHANAHAN, eds.. *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, pp. 81-97. ISBN 978-0-387-32457-9.
- ŠPROCHA, Branislav, 2013. Zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľstva Slovenska po roku 1989 (charakteristika demografického vývoja na Slovensku). In: LONDÁK, M a S MICHÁLEK et al., *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava: VEDA, s. 611-631. ISBN 978-80-224-1313-8.
- TOMÁŠEK, Marcel, 2006. Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabitující jednotlivce v České republice. In: *Sociologický časopis*, Roč. 42, č. 1, s. 81-105. ISSN 0038-0288.
- VAN DE KAA, Dirk J., 1997. Option and Sequences: Europe's Demographic Patterns. In: *Journal of the Australian Population Association*, Vol. 14, No. 1, pp. 1-29. ISSN 0814-5725.
- VASKOVICS, László, 2001. The sociological theory of post-adolescence. In: *Review of Sociology*, Vol. 11, No. 1, pp. 5-20. ISSN 1417-8648.

Kontakt na autora: Mgr. Roman Džambazovič, PhD., Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovenská republika, roman.dzambazovic@uniba.sk.